

Date: 27th April-2026

MAHKUM SHAXSINING EMOTSIONAL HOLATLARI VA ULARGA TA'SIR
ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Baxtiyor Manzitov
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy matnda mahkum shaxsining emotsional holatlari, jazoni ijro etish muhitida yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar hamda ularga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, qamoq sharoitida shaxsning emotsional barqarorligi, moslashuv jarayonlari va stress omillarining psixologik mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Mahkum shaxsi, emotsional holat, stress, depressiya, agressivlik, umidsizlik, emotsional beqarorlik, penitensiar psixologiya, ijtimoiy-psixologik omillar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, moslashuv jarayoni, prisonizatsiya, total institutlar, psixologik zo'riqish, submadaniyat, ijtimoiy izolyatsiya, frustratsiya, xulq-atvor o'zgarishi, psixologik resurslar, nazorat va intizom.

Kirish.

Mahkum shaxsining psixologik holati jazoni o'tash jarayonida keskin o'zgarishlarga uchraydi. Erkinlikdan mahrum etilish, ijtimoiy aloqalarning cheklanishi va noaniq kelajak tasavvuri shaxsning emotsional sohasida kuchli zo'riqishlarni keltirib chiqaradi. Emotsional holatlar bu erda faqat ichki kechinmalar emas, balki xulq-atvor, moslashuv va ijtimoiy munosabatlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatuvchi psixologik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Mahkum shaxsining emotsional holatlari va ularning psixologik xususiyatlari penitensiar psixologiya va sotsiologiya yo'nalishlarida keng o'rganilgan dolzarb muammolardan biridir. Bu sohada olib borilgan dastlabki tadqiqotlar XX asr boshlaridan boshlab rivojlana boshlagan bo'lib, asosiy e'tibor jazoni ijro etish muassasalarining shaxs psixikasiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan.

Ilmiy adabiyotlarda E. Goffman tomonidan ishlab chiqilgan "total institutlar" konsepsiyasi mahkumlarning emotsional va ijtimoiy hayotini tushuntirishda muhim nazariy asoslardan biri hisoblanadi. Unga ko'ra, qamoqxona kabi yopiq tizimlar shaxsning individual erkinligini keskin cheklab, uning emotsional barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, M. Fuko tomonidan ilgari surilgan "intizom va nazorat" nazariyasi ham mahkum shaxsining ichki emotsional bosim ostida shakllanishini izohlashda keng qo'llaniladi.

Penitensiar psixologiya doirasida F.S.Klemmer tomonidan kiritilgan "prisonizatsiya" tushunchasi ham muhim o'rin tutadi. U mahkumlarning qamoqxona muhitiga moslashishi jarayonida ularning qadriyatlarini, xulq-atvori va emotsional reaksiyalarining o'zgarishini ilmiy asosda tavsiflab bergan. Ushbu jarayon natijasida shaxsda emotsional beqarorlik, agressivlik yoki aksincha, passivlik va ijtimoiy chekinish

Date: 27th April-2026

holatlari kuchayishi mumkinligi qayd etiladi. Keyingi davr tadqiqotlarida H. Haney va boshqa zamonaviy penitensiar psixologlar mahkumlarning stress, depressiya va tashvish holatlarini eksperimental va klinik usullar orqali o'rganib, qamoqxona muhiti shaxsning psixologik resurslarini sezilarli darajada kamaytirishini isbotlaganlar. Shuningdek, Rosenzveygning frustratsiya nazariyasi asosida olib borilgan tadqiqotlarda mahkumlarda agressiv reaksiyalar frustratsion holatlar bilan bevosita bog'liqligi aniqlangan.

Mahkum shaxsida emotsional holatlarning o'ziga xosligi Mahkumlarda quyidagi asosiy emotsional holatlar kuzatiladi:

- Stress va tashvish (anksiyete) – kelajak noaniqligi va jazoni o'tash sharoitlari bilan bog'liq.
- Depressiv holatlar – ijtimoiy izolyatsiya va maqsad yo'qotilishi natijasida yuzaga keladi.
- G'azab va agressivlik – cheklovlar, adolatsizlik hissi yoki muhit bosimi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.
- Umidsizlik hissi – uzoq muddatli jazolar va ijtimoiy reintegratsiya qiyinchiliklari bilan bog'liq.
- Emotsional beqarorlik – tez-tez kayfiyat o'zgarishlari va impulsiv reaksiyalar bilan ifodalanadi.

Mahkum shaxsining emotsional holatlari jazoni ijro etish muassasasidagi maxsus ijtimoiy-psixologik sharoitlar ta'sirida o'ziga xos ko'rinish kasb etadi. Erkinlikdan mahrum etilish, ijtimoiy muhitning keskin o'zgarishi hamda kundalik hayotning qat'iy tartibga solinishi shaxsning emotsional tizimida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bu holatlarda emotsiyalar nafaqat ichki kechinmalar sifatida, balki xulq-atvor va ijtimoiy moslashuv jarayonini belgilovchi muhim psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Mahkumlarda eng ko'p uchraydigan emotsional holatlardan biri stress va tashvish holatidir. Bu holat odatda kelajakning noaniqligi, jazoni o'tash muddati va erkinlikning cheklanishi bilan bog'liq ichki zo'riqishlar natijasida shakllanadi. Shuningdek, depressiv holatlar ham keng tarqalgan bo'lib, ular shaxsning ijtimoiy aloqalardan uzilishi, maqsad va motivatsiyaning pasayishi hamda ruhiy tushkunlik bilan ifodalanadi. Mahkum shaxslarida agressivlik va g'azab reaksiyalari ham tez-tez kuzatiladi. Bu holatlar ko'pincha muassasa ichidagi qat'iy tartib, nazorat tizimi yoki adolatsizlik hissi bilan bog'liq bo'lib, shaxsning ichki emotsional zo'riqishini tashqi xulq orqali ifodalash shakli sifatida yuzaga chiqadi. Ba'zi hollarda bu holat konfliktlarga moyillikni oshiradi.

Shuningdek, umidsizlik hissi mahkumlarning emotsional holatida muhim o'rin tutadi. U uzoq muddatli jazolar, ijtimoiy qayta integratsiya jarayonining murakkabligi va kelajak istiqbolining noaniqligi bilan bog'liq bo'lib, shaxsning ichki motivatsiyasini pasaytiradi. Emotsional beqarorlik esa kayfiyatning tez-tez o'zgarishi, impulsiv reaksiyalar va psixologik chidamlilikning susayishi bilan xarakterlanadi. Umuman olganda, mahkum shaxsining emotsional holatlari murakkab va ko'p qatlamli psixologik tizim sifatida shakllanadi. Ular ichki shaxsiy xususiyatlar va tashqi muhit omillari o'zaro ta'siri

Date: 27th April-2026

natijasida rivojlanadi hamda shaxsning umumiy psixologik moslashuv darajasini belgilab beradi.

Emotsiyalarga ta'sir etuvchi psixologik omillar

1. Shaxsiy (ichki) omillar

- Shaxsning temperament tipi
- Aksentuatsiya xususiyatlari
- Oldingi hayotiy tajriba
- Psixologik chidamlilik (resilience) darajasi
- O'zini baholash va identitet barqarorligi

2. Ijtimoiy-psixologik omillar

- Mahbuslar jamoasidagi munosabatlar
- Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yo'qligi yoki mavjudligi
- Submadaniyat (mahbuslar subkulturasini) ta'siri
- Nazorat va intizom tizimi bilan munosabat

Mahkum shaxsining emotsional holatlariga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar penitensiar muhitda shakllanadigan murakkab o'zaro munosabatlar tizimi bilan bog'liq bo'lib, ular shaxsning hissiy barqarorligi, xulq-atvori va moslashuv jarayonini belgilovchi asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Ushbu omillar mahkumning nafaqat ichki kechinmalariga, balki uning ijtimoiy rol va identitetining qayta shakllanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchi navbatda, mahkumlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimi muhim ahamiyatga ega.

Qamoqxona jamoasida shakllanadigan norasmiy ijtimoiy guruhlar, ierarxik tuzilmalar va submadaniy me'yorlar shaxsning emotsional holatiga bevosita ta'sir qiladi. Ayrim hollarda bu muhit qo'llab-quvvatlovchi funksiyani bajarib, shaxsning moslashuvini engillashtirsa, boshqa holatlarda esa ijtimoiy bosim, konflikt va emotsional zo'riqishni kuchaytiruvchi omilga aylanadi. Ikkinchi muhim omil — ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining cheklanganligi yoki yo'qligidir. Oila a'zolari, yaqinlar va jamiyat bilan aloqalarning susayishi mahkum shaxsida yolg'izlik hissi, emotsional izolyatsiya va psixologik beqarorlikni kuchaytiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tashqi ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning mavjudligi stress darajasini kamaytirib, depressiv holatlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Uchinchi omil sifatida penitensiar muhitdagi rasmiy va norasmiy nazorat tizimi ko'rib chiqiladi. Intizomiy talablar, qat'iy tartib va doimiy nazorat shaxsning erkin harakatlanish imkoniyatlarini cheklab, unda psixologik bosim va emotsional taranglikni yuzaga keltiradi. Shu bilan birga, bu tizimga nisbatan shaxsning subyektiv munosabati ham muhim rol o'ynaydi: adolat hissi yoki adolatsizlikni idrok etish emotsional reaksiyalarni kuchaytirishi yoki yumshatishi mumkin. To'rtinchi jihat — mahkumlar submadaniyatining ta'siridir. Qamoqxona ichida shakllanadigan norasmiy qoidalar, qadriyatlar va rollar tizimi shaxsning emotsional tajribasini belgilaydi. Bu submadaniyat ba'zan shaxsni himoya qiluvchi mexanizm sifatida ishlasa, ba'zan esa agressivlik, qo'rquv va doimiy psixologik zo'riqishni kuchaytiruvchi omilga aylanadi. Umuman olganda, ijtimoiy-psixologik omillar mahkum shaxsining emotsional holatlarida

Date: 27th April-2026

hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular o'zaro kompleks ta'sirda bo'lib, shaxsning psixologik moslashuv darajasini, emotsional barqarorligini hamda penitensiar muhitga integratsiya jarayonini belgilab beradi.

3. Situatsion (muhitga oid) omillar

- Qamoq sharoitining og'irligi
- Erkinlikning cheklanish darajasi
- Kun tartibi va monotonlik
- Stressli voqealar (intizomiy jazolar, konfliktlar)

Psixologik moslashuv jarayoni Mahkum shaxsining emotsional holati vaqt o'tishi bilan moslashuv jarayoniga kiradi. Bu jarayon uch bosqichda kechishi mumkin:

1. Boshlang'ich inqiroz bosqichi – kuchli stress, inkor etish, agressiya.

2. Moslashuv bosqichi – muhit talablariga moslashishga urinish, emotsional barqarorlashuv.

3. Nisbiy barqarorlik bosqichi – yangi sharoitga psixologik moslashuv, xulqning standartlashuvi.

Mahkum shaxsining emotsional holatlari murakkab psixologik tizim bo'lib, u ichki shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy muhit va jazoni ijro etish sharoitlari ta'sirida shakllanadi. Emotsional barqarorlikni ta'minlashda psixologik yordam, ijtimoiy rehabilitatsiya dasturlari va moslashuv mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН НОҚОНУНИЙ ХАТТИ-ҲАРАКАТЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИК САБАБЛАРИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 40(40).

2. Elov, Z. (2023). PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DETERMINING AND CORRELATING MOTIVATION FOR SUICIDAL TENDENCIES IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 40(40).

3. Elov, Z. (2023). O'Z JONIGA QASD QILISH DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLARDA PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 40(40).

4. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА СУИЦИДАЛ АХЛОҚ ПСИХОЛОГИЯСИ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 40(40).

5. Elov, Z. (2023). СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА САМОУБИЙСТВА У ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 40(40).

6. Elov, Z. (2023). О 'SMIRLIK DAVRI INQOROZLARINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK SABABLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz)*, 35(35).

INTRODUCTION OF NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY.

International online conference.

Date: 27th April-2026

7. Elov, Z. (2023). VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINI OLDINI OLISHNING IJTIMOİY PSIXOLOGIK SABABLARI. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 34(34).

8. Элов, З. С. (2023). DEVIANT XULQ-ATVORLI O 'SMIRLARDA SUITSIDIAL HOLATLARNI KELTIRIB CHIQRUVCHI OMILLAR: Elov Ziyodullo Sattorovich Buxorodavlat universiteti, Psixologiya va sotsiologiya kafedrası dotsenti, Psixologiya fanlari bo 'yicha falsafa doktori (PhD). *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (10), 325-328.

International Conferences
Open Access | Scientific Online | Conference Proceedings

